

УДК 930(477)«1940/1960»:94(477)«1648/1775»(045)
DOI <https://doi.org/10.35433/history.112037>

Кінашук Олексій,
аспірант кафедри джерелознавства,
історіографії та спеціальних історичних дисциплін
Запорізького національного університету,
співробітник Запорізької обласної
універсальної наукової бібліотеки
Researcher ID: АНА-7681-2022
<https://orcid.org/0000-0002-4931-4372>

УКРАЇНСЬКА РАДЯНСЬКА ІСТОРИОГРАФІЯ 1940–60-Х РОКІВ ПРО СТОСУНКИ МІЖ ВІЙСЬКОМ ЗАПОРОЗЬКИМ НИЗОВИМ ТА РОСІЄЮ ПІД ЧАС ГАЙДАМАЦЬКОГО РУХУ В XVIII СТОЛІТТІ

Анотація

Мета дослідження полягає у здійсненні аналізу праць українських радянських істориків 1940-60-х років, які присвячені гайдамацькому рухові та висвітленню ролі козацтва у ньому. Простежені зміни радянської парадигми щодо тлумачення історії Війська Запорозького Низового та соціального і політичного аспектів запорозько-російських взаємин під час гайдамацького руху в XVIII столітті. Вивчено вплив постанов з'їздів КПРС щодо висвітлення 300-річчя «воз'єднання України та Росії» та 200-річчя Коліївщини. Виокремлена періодизація в дослідженнях науковців, відштовхуючись від впливу в різні роки комуністичної партії на українську радянську історичну науку. Серед **методів**, які були використані під час підготовки статті – загальнонаукові та загальністоричні, серед яких аналіз радянської історіографії проблеми, порівняння та узагальнення. **Наукова новизна** підкреслюється тим, що в сучасній українській історіографії відсутні праці, які присвячені дослідженню історії запорозько-російських стосунків під час гайдамацького руху XVIII ст. Автор статті пропонує заповнити цю історіографічну нішу.

Висновки. У контексті вивчення гайдамацького руху XVIII ст., вітчизняні історики розглядали запорозько-російські взаємини, як складову частину боротьби селян з феодалами на Правобережній Україні та їхніх стосунків з російською державою. Це було зумовлено просуванням та закріпленням у радянській історіографії ідеї «провідної ролі» селянства у

війнах та постаннях окресленого періоду, як представників пригноблених класів. Провідна роль запорожців у повстаннях, що було доведено низкою документів з різних архівних установ СРСР, повинна була закріпитись за селянством. Радянські історики свідомо підтримували політику ЦК КПРС, долучаючись до перетворення історичної науки на політичний інструмент, з метою забезпечення своєї діяльності та забезпечення комфортного повсякденного життя.

Ключові слова: *запорозько-російські взаємини, гайдамацький рух, Запорізька Січ, Військо Запорозьке Низове, Російська імперія, українська радянська історіографія.*

Вступ. Сучасна українська історична наука позбавлена від ідейно-політичного тиску, який був притаманний радянській. Політика комуністичної партії в 1940–60-х рр. сприяла вивченню козацької тематики, підпорядкувавши її поставленим завданням, після ряду партійних з'їздів на початку 1950-х років. До завдань озвучених під час їхнього проведення відносяться - святкування 300-річчя «возз'єднання України та Росії» та 200-річчя Коліївщини. Задля виконання партійних доручень українські радянські вчені повинні були звернути увагу на вивчення повстанських рухів та використовувати марксистсько-ленінську ідеологію в дослідженні минулого. В зазначений нами період зміна комуністичної правлячої верхівки на рівні республіки та всесоюзу впливала на висвітлення української історії – від посилення до послаблення тиску партії на істориків – дала можливість вітчизняним радянським вченим використати нові віднайдені джерела з різних архівів на теренах СРСР. Низка написаних праць в другій половині 1940-60-х рр. стала майже на півсторіччя основним науковим доробком з вивчення історії запорозького козацтва та взаємин між Військом Запорозьким Низовим (далі – ВЗН) та Московським царством/Російською імперією під час гайдамацького руху в XVIII ст.

Мета дослідження полягає у вивченні історіографічного доробку українських радянських науковців 1940–60-х рр. з вищезазначеної проблематики.

Об'єктом нашого дослідження є процес історіографічного засвоєння українськими радянськими вченими 1940–60-х рр. історії взаємин між ВЗН та Російською імперією в XVIII ст., а предметом – вплив післявоєнної політики комуністичної партії на вивчення істориками зазначеної нами проблематики.

На разі відсутні історіографічні праці, які присвячені дослідженню історії запорозько-російських стосунків під час гайдамацького руху XVIII ст. Деякі аспекти проблематики були розкриті в статтях, монографіях та їх частинах, передмовах до археографічних публікацій українських науковців – В. Мільчева, О. Барановського, Є. Букета, Т. Чухліба, О. Кушніра, російських вчених – Т. Таїрової-Яковлевої.

Хронологічні рамки дослідження охоплюють період відновлення дослідницької та публіцистичної діяльності вітчизняних науковців після завершення військових дій на території УРСР в 1941–1943 рр., до виходу в 1970 р. археографічного збірника з історії гайдамацького руху в XVIII ст., який став першою публікацією джерел з вищезазначеної тематики з часів Російської імперії.

Виклад основного матеріалу. Публікації наукових праць з історії гайдамацького руху та окремого його повстання – Коліївщини, з'явилися після евристичної роботи в державних архівах СРСР українських радянських істориків – К. Гуслистого, В. Голобуцького, О. Лоли та інших.

Професійне становлення постаті дніпропетровського історика К. Гуслистого відбулося у 1920–30-х рр., коли радянська влада розпочинала впроваджувати марксизм-ленінізм, як «єдину» ідеологію для української історичної науки. У нових політичних умовах, диктованих правлячою верхівкою, залишалися науковці, що продовжували сповідувати наукові доробки та методологічні засади дореволюційного періоду та, які прохолодно ставилися до більшовицького бачення минулого України. Одними з цих вчених були Д. Яворницький та Д. Багалій, які стали науковими керівниками в студентські роки К. Гуслистого. Вони сформували в молодого вченого інтерес до джерелознавства (вплив – Д. Яворницького) та соціально-економічного підходу (вплив – Д. Багалія). Здобутими в міжвоєнний період знаннями дніпропетровський історик послуговувався у своїх післявоєнних дослідженнях. У праці під назвою «Коліївщина» (Гуслистий, 1947) від 1947 р. науковець використовував соціально-економічний підхід до інтерпретації документальних та фольклорних джерел. У контексті вивчення гайдамацького руху XVIII ст. вчений дослідив і історію стосунків між ВЗН та Російською державою. Автор

розкриває зміст гайдамацьких повстань, в яких брали участь росіяни та запорожці. К. Гуслистий вважав, що останні пішли у лави гайдамак, щоб боротися за «благочестиву віру». На думку історика, ці слова були основними в «Золотій грамоті» (Гуслистий, 1947, с. 21). Дослідник писав, що серед населення Правобережної України, поширювалися «чутки» про грамоту, яку «нібито видала Катерина II» (Гуслистий, 1947, с. 21). Насправді ж «Золота грамота» не належить перу російської імператриці, а написана священиком та використана керівником гайдамаків М. Залізником, щоби підбурити селян на спротив полякам та євреям. К. Гуслистий у своєму дослідженні не оминув увагою події 1768 р. Вчений вважав, що Запорожжя, разом із Новоросійською губернією, були головними центрами формування загонів повстанців. Тому, через близькість цих територій до Росії, імперський уряд підтримував польську шляхту в боротьбі з гайдамаками, у зв'язку з тим, що повстання могло перекинутися на Лівобережну Україну (Гуслистий, 1947, с. 33).

Науковець у своїй праці не використав великий масив джерел з Архіву Коша Нової Запорозької Січі (АКНЗС), який зберігається у ф.229 Центрального державного архіву України (м.Київ) і вміщує в собі велику кількість протоколів допитів, у яких йдеться про керівну роль запорожців у повстаннях (Коліївщина, 2019). Опрацювання та задіяна інформації із цих джерел К. Гуслистим призвело б до розуміння, що запорожці були основними дійовими особами в гайдамацькому руці, а не селянський прошарок. Потрібно зауважити, що ці документальні джерела суперечать ідеї «селянської війни», яка була. Таким чином, К. Гуслистий перекручував інформацію з джерел задля підтримки радянської історичної концепції про Коліївщину та гайдамацький рух в цілому, як «селянську війну». Підтасовування фактів зменшувало роль Запорожжя в гайдамацтві.

У цей період у радянській науці відбувається зміна в трактуванні історичного минулого України. Правляча верхівка, готуючись до святкування 300-річчя «возз'єднання України з Росією» у 1954 р., спрямовувала зусилля українських радянських вчених на підтвердження тези про історичну приналежність території України до Росії. Тому подальші праці з історії України та запорозького козацтва, зокрема, були написані авторами з послідовним дотриманням постанов ЦК КПРС, одними з яких були

розпорядження про святкування річниць спільних українсько-російських подій минулого.

У 1956 р. в журналі «Исторические записки» публікується чергова стаття українського радянського вченого В. Голобуцького. Хронологічні рамки дослідження стосунків між ВЗН та Російською імперією охоплюють період «Коліївщини» – 1768 р., а джерельна база складається з окремих документів ф. 229 Центрального державного історичного архіву м. Києва (далі – ЦДІАК) та Інституту рукопису Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського. Для вченого взаємини січовиків та росіян означені як намагання запорозької старшини приховати від імперського уряду участь низовиків у повстанні коліїв. З цього приводу науковець пише, що «...те, що така позиція старшини була чистим лицемірством, виявляється дуже легко» (Голобуцький, 1956, с. 325). Свою думку історик підтвердив розглядом двох джерел з ф. 229 «АКНЗС» ЦДІАК. В першому документі зазначається, що Кіш прохав, під час затримання гайдамаків, з'ясувати до якого куреня вони належать і свідчення про це надсилати рапортами до Січі (Голобуцький, 1956, с. 325). У другому джерелі – листі Київського та Новоросійського генерал-губернатора Ф. Воєйкова до Коша, вказується щодо усвідомленості російських високопосадовців відносно причетності низовиків до Коліївщини. Зазначені джерела були підкріплені публікацією екстракту з допитів росіянами гайдамак-запорожців, в якому вказувалося про їхню приналежність до Канівського куреня (Голобуцький, 1956, с. 329). Зауважимо, що В. Голобуцький неодноразово під час висвітленні подій, що зображають запорозько-російські відносини, негативно описував діяльність та постать січовиків.

В цьому ж році, виходить перша за публікацією, та остання за списком з трилогії про козацькі формування праця В. Голобуцького під назвою «Чорноморське козацтво». За мету видання автор ставив розгляд соціально-економічної історії спочатку запорозького, а потім чорноморського козацтв. Дотримуючись партійно-ідеологічного курсу висвітлення минулого В. Голобуцький дослідив і запорозько-російські відносини в XVIII ст. Основна увага історика була прикута до повстанських рухів, серед яких відзначається гайдамацтво. На думку вченого, у 1774 р. на землях ВЗН поживляється гайдамацький рух. Задля підтвердження своїх

міркувань, науковець згадував події, що відбувалися під час російсько-турецької війни 1768–1774 рр., участь в яких брали запорожці та російські війська. В. Голобуцький пише, що гайдамаки нападали на російські війська, коли останні переміщувалися з лінії фронту в тил і в зворотному напрямі. Із цього приводу вчений цитує працю генерал-майора А. Рігельмана «Летописное повествование» (Ригельман, 1847, с. 30), в якій згадується, що низовики «форпости, команди та залоги, задля проходу за кордон і у зворотньому своєму шляху розбивали і до смерті багатьох побили» (Голобуцький, 1956, с. 107). В праці А. Рігельмана, процитовані рядки В. Голобуцьким, стосуються розгляду відносин між Запорожцям та Єлизаветградською провінцією, підконтрольною Російській імперії. В. Голобуцький змінив боротьбу за землю низовиків з поселенцями вищезгаданої території, на прояв гайдамацтва. Перемішування фактів науковцем виявляється під час аналізу джерел з ф.52 «Г. О. Потьомкін-Таврійський» Російського державного військово-історичного архіву. В даному фонді зберігаються документи, які свідчать про земельні суперечки між запорожцями та поселенцями Єлизаветградської провінції в першій половині 1770-х рр та про зруйнування низовиками на цій території форпостів та залог російських підданих (Швидько, 1996; Швидько, 2001). Таким чином, український радянський історик зобразив січовиків повстанцями, що наносили шкоду захопленням російською державою територіям, що де-юре належали Запорозьким Вольностям.

В. Голобуцький у своїй монументальній праці з історії запорозького козацтва (Голобуцький, 1961), як і К. Гуслистий використовував поняття-кліше – «селянська війна». Ці історики актуалізували даний термін у післявоєнний період відносно вивчення минулого України. Цьому сприяв тогочасний історичний дискурс, який був спрямований на висвітлення минулого селянства, як рушійної сили в державотворенні й усіх сфер життя людей та згадування їхнього вагомого внеску під час боротьби за звільнення від феодальної залежності. Окрім селянства В. Голобуцький звертає увагу на інший суспільний стан – запорозьку старшину. На думку вченого, запорозька старшина підтримувала гайдамацький рух, у якому брали участь січовики та селяни з обох берегів р. Дніпра, та чинила опір Російській імперії в подоланні виступів повстанців. Задля підтвердження своєї позиції історик пише, що 31 травня

1752 р. був заарештований гардівський полковник М. Рогуля за зв'язки з гайдамаками (Голобуцький, 1961, с. 82). Але, якщо звернутися до джерела, який аналізував В. Голобуцький, то ми можемо знайти невідповідності. Таке трактування джерел вченим було продиктоване радянською політикою щодо українського минулого та намаганням істориків відповідати засадам марксистської ідеології. В. Голобуцький об'єднав два джерела за 31 травня та 4 червня 1752 р. з Т.16 «Записок Одесского общества истории и древностей» (ЗООИД) (Андриевский, 1893) в одне ціле, щоб створити відповідну своїм поглядам у тексті подію, яка свідчить про зв'язок козацького полковника М. Рогулі з гайдамаками. Насправді в джерелі із ЗООИД вказується, що гардівського полковника було схоплено через невиконання наказу російських воєнних. Ця подія описується наступним чином: «...за причину, що при атаці сорока чоловік розбійників, він полковник (М. Рогуля – прим. К.О.), не зміг їх з острова достати і вони степом волоським вийшли...» (Андриевский, 1893, с. 228). Якщо проаналізувати два джерела, то вищенаведена нами цитату використано з джерела, де йдеться про полковника Чеснока, а не М. Рогулю, і датована 31 травнем 1752 р (Андриевский, 1893, с. 228-229). Тобто В. Голобуцький змінив факти з двох джерел, щоб довести причетність запорозької старшини до гайдамацького руху.

В статті, яка опублікована в «Українському історичному журналі», В. Голобуцький писав про свідоме маніпулювання джерелами та відмову застосування марксистсько-ленінської методології «деяких істориків», яких він не називає (Голобуцький, 1973, с. 25). Позиція автора була зумовлена підтримкою радянського бачення, щодо вивчення «історії Запорозької Січі, взаємин українського народу з іншими народами тощо» (Голобуцький, 1973, с. 25). Проте, у радянський період, саме історики СРСР вдавалися до подібних хитрувань, щоби догодити керуючій верхівки. Непокора комуністичній партії мала низку ризиків для радянських дослідників: переслідування органами безпеки СРСР; відрахування з партії, яке впливало на втрату місця роботи, наукової посади та можливість займатися дослідницькою діяльністю; перепонами в повсякденному житті тощо.

У праці «Максим Железняк» В. Голобуцький стверджував про участь запорозьців у гайдамацькому руці. Але, після опису подій

придушення російськими та польськими військами в 1768 р. Коліївщини, науковець не згадував про російські судові справи, у яких розглядаються свідчення низовиків про їхню участь у повстанні. На думку вченого, наслідком повстання 1768 р. був внутрішньосічковий бунт «сіроми», в грудні того ж року, проти козацької старшини та кошового отамана, які були змушені прохати військової допомоги у командування Новосіченського ретраншементу (Голобуцький, 1960, с. 67-68).

Інший радянський історик О. Лола у своїй праці «Гайдамацький рух на Україні в 20-60 рр. XVIII ст.», яка побудова на справах з допитів гайдамак (джерела з фондів ЦДІАК) та фактів з праць А. Андрієвського та А. Скальковського, висвітлював стосунки Запорожжя та Росії в контексті гайдамацького руху. На думку вченого, запорожці були провідною силою в «селянській боротьбі», у якій селяни з обох берегів р. Дніпра повстали проти польських панів та російських поміщиків. Імперський уряд побоювався розгортання повстання на території Лівобережної України. Російська правляча верхівка в 1750, 1751 та 1755 рр. направляли листи до кошових отаманів з вимогами щодо запобігання переходу запорожців до лав гайдамак (Лола, 1965, с.74;79;86;91-92). Також О. Лола писав, що російська держава надсилала на Запорожжя військові команди, які мусили були перешкоджати пересуванню гайдамаків Запорозькими Вольностями. Тих, кого схопили повинні були відправляти до м. Києва, де проводилися допити повстанців (Лола, 1965, с. 105). Історик, задля підтвердження своїх міркувань щодо запорожців, які «воровськими нападами розбої, грабунки та вбивства чинять» (Лола, 1965, с. 74), вдавався до свідомого підтасовування інформації із джерел. Це простежується і в цитуванні праці А. Скальковського «Наезды гайдамак...», коли науковець об'єднує пограбування с. Салишки та с. Колозина та приходять до висновку, що після погрому гайдамаки втекли на Запорожжя. Тоді як А. Скальковський писав, що тільки після пограбування с. Колозина повстанці втекли на територію Запорозьких Вольностей, а після погрому с. Салишки генерал-губернатор Леонт'єв відправив чиновника Маєвського до Січі, щоби з'ясувати причетність запорожців до вищезазначеної події (Скальковський, 1847, с. 53-54). Тенденція перекручування фактів з джерел простежується й в цитуванні документів з «Архиву Юго-

Западной России» (АЮЗР) (Т. 3., Ч. 3). О. Лола стверджував, що запорожці влаштували погроми панських маєтків (Лола, 1965, с. 86). Тоді, якщо переглянути саме джерело, яке використав О. Лола, то ми бачимо, що в рапорті до Київської генерал-губернаторської канцелярії подається інформація, щодо пред'явлення підозри запорожцям у пограбуванні слуги польського князя Кантемира (Архив Юго-западной России, с. 630-631).

Загалом праці вищезгаданих українських радянських істориків у 1940-1960-х рр. стали основними науковими дослідженнями гайдамацького руху XVIII ст. та його окремої події – Коліївщина 1768 р. Науковці, в контексті вивчення повстанського руху, не оминули взаємини між ВЗН та Росії.

У 1968 р. виходить збірка статей радянських істориків, що були присвячені 200-річчю Коліївщини. Радянська історіографія розглядала цю подію, як боротьбу українського селянства проти польської шляхти, щоб у подальшому «возз'єднатися» з Російською імперією. У збірці представлені статті науковців – Д. Мішко, В. Маркіна, К. Стецюка, В. Грабовецького та О. Компан. Праці вище перелічених істориків виступають, як окремі узагальнюючі дослідження, що доповнюють та виправляють допущені помилки К. Гуслистим, В. Голобуцьким та О. Лолою. Так, Д. Мішко писав, що після придушення королівськими та царськими військами гайдамацьких виступів у 1734 р., повстанці на чолі, не тільки з Медведем, як вказував К. Гуслістий, а й з Грилем, вирушили на землі низового товариства (Мишко, 1970, с. 49). Також вище перелічені історики підтримували думку вітчизняних вчених, що опиралися на тези видані не Катериною II, а розповсюджені гайдамацьким ватажком М. Залізняком «Золотої грамоти» про те, що Коліївщина мала за мету «возз'єднати» Правобережну та Лівобережну Україну. Головною силою, яка сприяла б цьому процесу були загони низовиків на чолі із М. Залізняком (Стецюк, 1970, с. 70-71).

Також, вітчизняні дослідники, вважали, що гайдамацький рух мав зв'язок з «селянською війною» на чолі з О. Пугачовим, в якій брали участь окремі запорожці. Такого погляду притримувався К. Гуслістий, який вважав, що гайдамацькі повстання разом із «селянською війною» під керівництвом О. Пугачова, вплинули на рішення уряду Катерини II ліквідувати Запорозьку Січ в 1775 р., тим

самим послабивши вплив козацького елемента на населення Російської імперії (Гуслистий, 1947, с. 39). К. Стецюк та О. Компан стверджували, що ці два взаємопов'язані «селянські виступи» стали однією з причин ліквідації запорозької громади в 1775 р. (Стецюк, 1970, с. 79; Компан, 1970, с. 104).

У черговому номері «Українського історичного журналу» за 1968 р. під дослідження подій «народного повстання 1768 р.» було виокремлено розділ. Серед статей значиться публікація Г. Храбана, у якій науковець, використавши джерела із ЦДІАК та праці польського соціолога Л. Гумпловича (Gumpłowicz, 1872) висвітлює процес судового розгляду справ гайдамак-запорожців та їхнього заслання до забайкальського містечка Нерчинську (Храбан, 1968, с. 103).

Під час керування УРСР, першим секретарем ЦК КП України П. Шелестом у 1960 – на початку 1970-х рр., відбувається відродження української історичної науки. Лояльність до українства першого секретаря допомогло історикам вільніше, ніж під тотальним контролем московської верхівки, досліджувати історію запорозького козацтва. Це дало змогу, через два роки після святкування 200-річчя Коліївщини опублікувати археографічну працю під назвою «Гайдамацький рух на Україні в XVIII ст.: Збірник документів». Особливістю видання стала публікація джерел із державних архівів м. Львова та Києва, Центрального державного архіву давніх актів та Центрального державного військово-історичного архіву в м. Москва й публікацій документів з АЮЗР (Т.3, Ч.3) у хронології – з 1717 до 1775 рр. Джерельна база дала можливість українським історикам збільшити репрезентативну базу досліджень/

Висновки. Таким чином у 1940–60-х рр. українські радянські історики, досліджуючи взаємини Запорожжя та Росії за часів гайдамацького руху в XVIII ст., підпорядковувалися постановам радянської влади та притримувалися «єдиної» вірної ідеології – марксистсько-ленінської. Тому вчені в своїх працях виокремлювали провідну роль селянського та робітничого прошарку в історичному минулому. Такого впливу марксизму-ленінізму не оминуло і дослідження історії запорозького козацтва та запорозько-російських взаємин, зокрема. Постанови комуністичної правлячої верхівки щодо святкування 300-річчя «возз'єднання України та Росії» та 200-

річчя Коліївщини створили прецедент до свідомого перекручування науковцями інформації з джерел. Ця тенденція була підтверджена під час аналізу джерельної бази, що була використана українськими істориками 1940–60-х рр. У контексті вивчення гайдамацького руху XVIII ст., вітчизняні історики розглядали запорозько-російські взаємини, як складову частину боротьби селян з феодалами на Правобережній Україні та їхніх стосунків з російською державою. Це було зумовлено переважанням в радянській історіографії ідеї «селянських виступів» та «селянської війни». Тобто провідне місце запорожців у повстаннях, що було доведено низкою документів з різних архівних установ СРСР, повинно було перейти до селянства Радянські історики свідомо підтримували політику ЦК КПРС щодо історичної науки, щоб забезпечити свою дослідницьку діяльність та повсякденне життя.

Тільки під час керівництва П. Шелеста послаблюється тиск радянської влади на українську історичну науку, що дало змогу опублікувати перший археографічний збірник. Матеріали якого перекреслювали «достовірність» радянського бачення історії запорозького козацтва.

Подяка. Висловлюємо вдячність членам редакційної колегії журналу та рецензентам за конструктивні зауваження, побажання та консультації, надані під час підготовки статті до друку.

Фінансування. Автор не отримував фінансової підтримки для проведення дослідження та публікації цієї статті.

Джерела та література

Gumplowicz, L. (1872) *Korespondensja miedzy Stanislawem Augustem a Ksawerym Branickim lowczym koronnym w roku 1768.* Krakow, 39.

Tairova-Yakovleva, T. (2019). *The Participation of Zaporozhian Cossacks in the 1768 Haidamaka Uprising (Koliivshchyna).* *Quaestio Rossica*, 7(3), 969-980.

Андріевский, А. (1893). *Материалы по истории Запорожья и пограничных отношений (1743-1767 г.).* *Записки Одесского общества истории и древностей*, 16, 228.

Архив Юго-западной России, издаваемый Временной комиссией для разбора древних актов [в 35 тт.]. Ч. 3: *Акты о гайдамаках (1700-1768).* Киев, III. 1028.

Барановський, О. (2013). Політика Нової Січі щодо запорозького гайдамацтва: джерелознавчий аналіз. Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету, 36, 308-312.

Букет, Є. (2016). Швачка - фенікс українського духу. Київ, 360.

Букет, Є. (2014). Іван Бондаренко - останній полковник Коліївщини. Історичний нарис. Київ, 320.

Букет, Є. (2020). Семен Неживий - лицар Холодного Яру. Київ, 416.

Кушнір, О. (2011). Історіографія гайдамацького руху: загальні характеристики й інтерпретації (XIX - поч. XX ст.). Київська старовина, 4, 55-66.

Гайдамацький рух на Україні в XVIII ст.: Збірник документів. Київ.

Голобуцький, В. (1961). Запорізька Січ в останні часи свого існування. 1734–1775 рр., Київ., 461.

Голобуцький, В. (1973). Актуальні питання історії України доби феодалізму і завдання радянських істориків. Український історичний журнал, 9, 25–39.

Голобуцький, В. (1960). Максим Железняк: Руководитель "Колиивщини", восстания крестьян и казаков Правобережной Украины в 1768 г. Москва, 72.

Голобуцький, В. (1956). Черноморское казачество. Киев, 414.

Голобуцький, В. (1956). Гайдамацкое движение на Запорожье во время «Колиивщини» и крестьянского восстания под предводительством Е.И. Пугачева. Исторические Записки. Москва, 55, 310–343.

Гравовецький, В. (1970). Гайдамацькі рухи і опришківство. Коліївщина. 1768. Київ, 85-86.

Гуслистий, К. (1947). Коліївщина: Історичний нарис, Київ, 15-33.

Коліївщина: 1768–1769 роки у документальній та мемуарній спадщині. Т. 1: Документи архіву Коша Нової Запорозької Січі (Архів Коша Нової Запорозької Січі: Корпус документів 1734–1775. Т. 6/7: Справи № 227–229). Київ: НАН України, Ін-тут історії України, 494.

Компан, О. (1970). Вплив Коліївщини на антифеодальну боротьбу в Росії, Польщі і Білорусії. Коліївщина. 1768. Київ, 97-108.

Лола, О. (1965). Гайдамацький рух на Україні 20–60 рр. XVIII ст. Київ. 130.

Маркіна, В. (1970). Соціально-економічні передумови Коліївщини. Київ, 56–65.

Мільчев, В. (2005). У пошуках «Антисічі»: запорозькі осередки за межами Вольностей (1740–1760-і рр.). Наукові записки. Збірник праць молодих вчених та аспірантів Інституту української археографії та джерелознавства ім. М.С.Грушевського НАН України, 10. 231-250.

Скальковський, А. (1845). Наезды гайдамак на Западную Украину в XVIII ст. Одесса, 230.

Мільчев, В. (2008). Соціальна історія запорозького козацтва кінця XVII-XVIII ст. (джерелознавчий аналіз). Запоріжжя, 369.

Мільчев, В. (2008). Запорозьке гайдамацтво XVIII століття як традиційний здобичницький промисел козацтва. Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету, Запоріжжя, 24, 40-50.

Мільчев, В. (2015). «Аби очистити Україну так, як і раніше було»: універсали, маніфести та ордери як продукт і контрагенти гайдамаччини. Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету, 43, 46-52.

Мишко, Д. (1970). Боротьба трудящих мас правобережної України напередодні Коліївщини за своє визволення і возз'єднання з Росією: 30–50-ті рр. 18 ст. Коліївщина: 1768 р., Київ, 45–55.

Ригельман, А. (1847) Летописное повествование о Малой России. Москва, 4.

Стецюк, К. (1970). Коліївщина – народно-визвольне антифеодальне повстання на Україні XVIII ст. Коліївщина. 1768. Київ, 69-80.

Храбан, Г. (1968). З історії гайдамаччини. Український історичний журнал. 6. 96-103.

Швидько, Г. (1996). Останні спроби запорожців відстояти свої вольності. Південна Україна XVIII-XIX ст.: Записки науково-дослідної лабораторії історії Південної України ЗДУ. Запоріжжя, 2, 12-18.

Швидько, Г. (2001). Актові джерела до історії Запоріжжя останніх років його існування. Південна Україна XVIII-XIX ст.: Записки науково-дослідної лабораторії історії Південної України ЗДУ. Запоріжжя, 6. 9-14.

Чухліб, Т. (2008). «Гайдамаччина» в Речі Посполитій XVIII ст. (причини повстанського руху в світлі джерел з українського табору). Україна в Центрально-Східній Європі: Збірник наукових праць. Київ, 8, 116-125.

References

Gumplowicz, L. (1872) Korenspondensja miedzy Stanislawem Augustem a Ksawerym Branickim lowczym koronnym w roku 1768. Krakow, 39.

Tairova-Yakovleva, T. (2019). The Participation of Zaporozhian Cossacks in the 1768 Haidamaka Uprising (Koliivshchyna). Quaestio Rossica, 7(3), 969-980.

Kushnir, O. (2011). Istoriohrafiiia haidamatskoho rukhu: zahalni kharakterystyky u interpretatsii (XIX - poch. XX st.). Kyivska starovyna, 4, 55-66.

Andrievskiy, A. (1893). Materialy po istorii Zaporozhyia i pogranichnykh otnosheniy (1743-1767 g.). Zapiski Odesskogo obshchestva istorii i drevnostey, 16, 228.

Arkhiv Yugo-zapadnoy Rossii, izdavaemyy Vremennoy komissiiy dlya razbora drevnikh aktov [v 35 tt.]. Ch. 3: Akty o gaydamakakh (1700 1768). Kiev, III. 1028.

Baranovskiy, O. (2013). Polityka Novoi Sichi shchodo zaporozkoho haidamatstva: dzhereloznavchyi analiz. Naukovi pratsi istorychnoho fakultetu Zaporizkoho natsionalnogo universytetu, 36, 308-312.

Buket, Ye. (2016). Shvachka - feniks ukrainskoho dukhu. Kyiv, 360.

Buket, Ye. (2014). Ivan Bondarenko - ostannii polkovnyk Koliivshchyny. Istorychnyi narys. Kyiv, 320.

Buket, Ye. (2020). Semen Nezhyvyi - lytsar Kholodnoho Yaru. Kyiv, 416.

Haidamatskyi rukh na Ukraini v XVIII st.: Zbirnyk dokumentiv. Kyiv.

Golobutskiy, V. (1960). Maksim Zheleznyak: Rukovoditel «Koliivshchyny», vosstaniya krestyan i kazakov Pravoberezhnoy Ukrainy v 1768 g. Moskva, 72.

Holobutskiy, V. (1973). Aktualni pytannia istorii Ukrainy doby feodalizmu i zavdannya radianskykh istorykiv. Ukrainskyi istorychnyi zhurnal, 9, 25–39.

Golobutskiy, V. (1956). Chernomorskoe kazachestvo. Kiev, 414.

Golobutskiy, V. (1956). Gaydamatskoe dvizhenie na Zaporozhe vo vremya «Koliivshchyny» i krestyanskogo vosstaniya pod predvoditelstvom Ye. I. Pugacheva. Istoricheskie Zapiski. Moskva, 55, 310–343.

Holobutskiy, V. (1961). Zaporizka Sich v ostanni chasy svoho isnuvannia. 1734–1775 rr., Kyiv., 461.

Hrabovetskiy, V. (1970). Haidamatski rukhy i opryshkivstvo. Koliivshchyna. 1768. Kyiv, 85 86.

Huslysty, K. (1947). Koliivshchyna: Istorychnyi narys, Kyiv, 15-33.

Koliivshchyna: 1768–1769 roky u dokumentalnyi ta memuaranii spadshchyni. T. 1: Dokumenty arkhivu Kosha Novoi Zaporozkoi Sichi (Arkhiv Kosha Novoi Zaporozkoi Sichi: Korpus dokumentiv 1734–1775. T. 6/7: Spravy № 227–229). Kyiv: NAN Ukrainy, In-tut istorii Ukrainy, 494.

Kompan, O. (1970). Vplyv Koliivshchyny na antyfeodalnu borotbu v Rosii, Polshchi i Bilorusii. Koliivshchyna. 1768. Kyiv, 97-108.

Lola, O. (1965). Haidamatskyi rukh na Ukraini 20–60 rr. XVIII st. Kyiv. 130.

Markina, V. (1970). Sotsialno-ekonomichni peredumovy Koliivshchyny. Kyiv, 56–65.

Milchev, V. (2005). U poshukakh «Antysichi»: zaporozki osередky za mezhamy Volnostei (1740–1760-i rr.). Naukovi zapysky. Zbirnyk prats molodykh vchenykh ta aspirantiv Instytutu ukrainskoi arkheohrafii ta dzhereloznavstva im. M.S.Hrushevskoho NAN Ukrainy, 10. 231-250.

Milchev, V. (2008). Sotsialna istoriia zaporozkoho kozatstva kintsia XVII XVIII st. (dzhereloznavchyi analiz). Zaporizhzhia, 369.

Milchev, V. (2015). «Aby ochystyty Ukrainu tak, yak i ranishe bulo»: universalny, manifesty ta ordery yak produkt i kontrahenty haidamachchyny. Naukovi pratsi istorychnoho fakultetu Zaporizkoho natsionalnoho universytetu, 43, 46-52.

Milchev, V. (2008). Zaporozke haidamatstvo XVIII stolittia yak tradytsiinyi zdobychnytskyi promysel kozatstva. Naukovi pratsi istorychnoho fakultetu Zaporizkoho derzhavnogo universytetu, Zaporizhzhia, 24, 40-50.

Mishko, D. (1970). Borotba trudyashchikh mas pravoberezhnoï Ukraïni naperedodni Koliïvshchini za svoe vizvolennya i vozz'ednannya z Rosieyu: 30–50-ti rr. 18 st. Koliïvshchina: 1768 r., Kiïv, 45–55.

Rigelman, A. (1847) Letopisnoe povestvovanie o Maloy Rossii. Moskva, 4.

Skalkovskiy, A. (1845). Naezdy gaydamak na Zapadnuyu Ukrainu v XVIII st. Odessa, 230.

Stetsiuk, K. (1970). Koliivshchyna – narodno-vyzvolne antyfeodalne povstannia na Ukraini XVIII st. Koliivshchyna. 1768. Kyiv, 69-80.

Khraban, H. (1968). Z istorii haidamachchyny. Ukrainskyi istorychnyi zhurnal. 6. 96-103.

Chukhlib, T. (2008). «Haidamachchyna» v Rechi Pospolytii XVIII st. (prychyny povstanskoho rukhu v svitli dzherel z ukrainskoho taboru). Ukraina v Tsentralno-Skhidnii Yevropi: Zbirnyk. naukovykh prats. Kyiv, 8, 116-125.

Shvydko, H. (1996). Ostanni sproby zaporozhtsiv vidstoiaty svoi volnosti. Pivdenna Ukraina XVIII XIX st.: Zapysky naukovo-doslidnoi laboratorii istorii Pivdennoi Ukrainy ZDU. Zaporizhzhia, 2, 12-18.

Shvydko, H. (2001). Aktovi dzherela do istorii Zaporizhzhia ostannikh rokiv yoho isnuvannia. Pivdenna Ukraina XVIII-XIX st.: Zapysky naukovo-doslidnoi laboratorii istorii Pivdennoi Ukrainy ZDU. Zaporizhzhia, 6. 9-14.

Kinashchuk O. UKRAINIAN SOVIET HISTORIOGRAPHY OF 1940-60S ABOUT RELATIONS BETWEEN THE ZAPOROZHIAN HOST AND RUSSIA DURING THE HAYDAMATSKIY MOVEMENT IN THE XVIII CENTURY

Abstract

The purpose of the research is to analyze the works of Ukrainian Soviet historians of the 1940s and 1960s, who are devoted to the Haidamat movement and the role of Cossacks in it. Changes in the Soviet paradigm regarding the interpretation of the history of the Zaporozhian Host and the social and political aspects of Zaporizhzhya-Russian relations during the spread of the Haydamak movement in the 18th century are traced. The influence of the resolutions of the congresses of the CPSU on the coverage of the 300th anniversary of the "reunification of Ukraine and Russia" and the 200th anniversary of the

Koliivshina has been studied. Among the methods that were used during the preparation of the article - general scientific and general historical, analysis of the Soviet historiography of the problem, comparison and generalization. The scientific novelty is emphasized by the fact that in modern Ukrainian historiography there are no works dedicated to the study of the history of Zaporizhzhya-Russian relations during the Haydamak movement of the 18th century. The author of the article proposes to fill this historiographical gap.

Conclusions. *In the context of the study of the Haydamak movement of the 18th century, Soviet historians considered Zaporozh'ye-Russian relations as a component of the struggle of peasants against feudal lords in Right-Bank Ukraine. This was due to the promotion and consolidation in Soviet historiography of the idea of the "leading role" of the peasantry, instead of the Cossacks, in the wars and uprisings of the outlined period. Soviet historians consciously supported the policy of the Central Committee of the CPSU, participating in the transformation of historical science into a political tool, manipulating facts to suit the ruling ideology.*

Key words: *Zaporozhian-Russian relations, Haydamatsky movement, Zaporozhian Sich, Zaporozhian Host, Russian Empire, Ukrainian Soviet historiography.*

Kinashchuk O. UKRAIŃSKO-RADZIECKA HISTORIOGRAFIA Z LAT 40. I 60. XX WIEKU NA TEMAT RELACJI ARMII ZAPOROŻSKIEGO NIZOWA Z ROSJĄ PODCZAS RUCHU HAYDAMAK W XVIII WIEKU

Streszczenie

Artykuł zawiera analizę prac ukraińskich historyków sowieckich z lat 40-60 XX wieku na ten temat. Prześledzenie zmian w paradygmacie sowieckim w zakresie interpretacji dziejów Armii Niziny Zaporoskiej oraz społeczno-politycznych aspektów stosunków zaporosko-rosyjskich w okresie ruchu Haydamak w XVIII wieku. Zbadano wpływ uchwał zjazdów KPZR na relację z 300-rocznicy «zjednoczenia Ukrainy i Rosji» oraz 200.-rocznicy Koliwyszczyny. Wyróżnia się periodyzację w badaniach naukowców oraz nasilenie i łagodzenie wpływu partii komunistycznej na ukraińsko- radziecką naukę historyczną.

Słowa kluczowe: *stosunki zaporosko-rosyjskie, ruch Haydamatsky, Sich Zaporoska, Armia Niziny Zaporoskiej, Imperium Rosyjskie, ukraińska historiografia radziecka.*

Статтю надіслано до редколегії 03.06.2022 р.
Статтю рекомендовано до друку 20.07.2022 р.